

[וכשם שדרשו ז"ל (בתמורה ג: ובירושלמי שבועות ספ"ג) מהכתוב **אם לא תשמר... ליראה את השם הנכבד והנורא... והפלה ה' את מפתך... שהמקלל חברו בשם או נשבע לשקר בשם – לוקה הגם שאין בו מעשה, כמו כן משום שמושב ב"ד נקרא על שם ה' יתברך, גם זה בכלל 'אם לא תשמר... ליראה את השם הנכבד והנורא', וגם על זה נאמר 'והפלה...'] (משך חכמה תבוא כח, נח).**

זרבנן, האי לא תענה ברעך עד שקר מאי דרשי ביה... ור' מאיר, אזהרה לעדים זוממין מנא ליה? אמר ר' ירמיה: נפקא ליה מוהנשארים... – מבואר שלדעת ר' מאיר עדים זוממין נענשים בעונש מלקות משום 'לא תענה' מלבד עונש ההזמה המפורש בכתוב, 'ועשיתם לו...'

ואין להקשות, אם כן בעדות בן גרושה ילקו שמונים לר' מאיר, משום 'לא תענה' ומשום 'הצדיקו... אם בן הכות...?' – יש לומר, כל עיקר המלקות שנתחדש מ'הצדיקו... אינו אלא משום אזהרת 'לא תענה'.

[ולפי"ז מובן מדוע עולא (לעיל ב:) סתם לשונו: **רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה מניין** ולא פירש בעדות בן גרושה דוקא? – כי באמת בא לכלול בזה גם מלקות ד'לא תענה' אליבא דר' מאיר, שלוקין גם כשהעידו על חיוב מלקות או ממון, דקרא ד'הצדיקו' מגלה שלוקין על 'לא תענה'].

וגם אם נאמר שדין מלקות בעדות בן גרושה וכד' הוא עונש מיוחד של דין הזמה במקום 'כאשר זמם' – יש לומר שאינו לוקה פעמיים כי זה נגד המפורש בכתוב עצמו 'הצדיקו... והיה אם בן הכות הרשע והפילו השופט... ארבעים יכנו לא יוסף' – הרי שלפי הדרש דקאי על עדות דבן גרושה, גילה הכתוב שאינו לוקה אלא ארבעים.

ואין להקשות להפך, לרבי מאיר למה לי ללימוד מלקות מקרא ד'הצדיקו', והלא לעולם לוקה משום 'לא תענה' – זה אינו, שהרי אילו לא מקרא זה לא הייתי יודע שלוקים על 'לא תענה', כי מכאן הוא המקור לכך שלוקין על לאו שאין בו מעשה, דגמרינן ממוציא שם רע ועדים זוממין (וכדברי התוס' בכתובות מה סע"ב. וצ"ע בכל זה במפרשים. וע' שו"ת אגרות משה חו"מ ח"א סו"י ט).

זרבנן, ההוא מיבעי ליה להכרזה. ור' מאיר – הכרזה מישמעו ויראו נפקא' – נראה שגם חכמים מודים שהכרזה מ'יראו וישמעו' נפקא, אלא שסוברים שולא יספו אינו מתפרש כאזהרה אלא תוצאה ע"י שישמעו ויראו (חדושים ובאורים).

דף ה

דבא אמר: בעינן כאשר זמם לעשות לאחיו וליכא. אי הכי ממון נמי? – ממון מצטרף מלקות לא מצטרף' – אף על פי שעיקר עונש 'ועשיתם לו כאשר זמם' ענינו הפסד של הזוממין ולא משום תשלום פיצוי לנידון, שהרי העדים נהרגים ולוקים ללא שהוא מקבל כלום, [וכן בממון, הלא לרבי עקיבא הוי קנס. וגם ידועה הערת ה'יראים' מנין המקור שמשלמים לזה שזממו לו], ואם כן כיצד מתקיים בממון 'כאשר זמם' הלא כל עד אינו מפסיד אלא מחצית ממה שזמם להפסיד לאחיו?

יש לומר, אע"פ שזה עיקר הטעם אך הואיל וגדר חיוב ממון בכל מקום [ואף קנס] הוא תשלום לפלוני, ומצד קבלתו של זה אכן מתקיים 'כאשר זמם' במה שקיבל תשלום מלא, אע"פ שמצד חסרונו של הנותן אינו חסר – אין לנו לחוש לכך, כי עיקר החיוב מתקיים בקבלת חברו. והלא אם כל עד יחויב ליתן לו כאשר זמם, נמצא קיבל יותר ממה שרצו להפסידו (וע' שער ישר ז, א סד"ה ומה).

'אין העדים נעשים זוממין עד שיזימו את עצמן' – 'פירש ר"ח בשם רבותינו הגאונים, שידוד המוזמין ולא יכחישום. ולא ס"ל דהראשונים הם כבעלי דינים שאינם נאמנים להכחיש העדים, דהא בשעה שאמרו היינו במקום פלוני אכתי לאו בעלי דינים. ואדרבא, בהרבה מקרים מצד הסברא הראשונים היו נאמנים יותר מהשניים, דהראשונים אומרים ראינו את פלוני הורג את הנפש בשומרון ביום פלוני, דהוא מלתא דרמיא עליי' לזכרו, והשניים אומרים עמנו הייתם באותו יום על חוף הים בקיסרי, דהוא מלתא דלא רמיא עליי' לזכור מי הי' עמם על חוף הים ובאיזו שעה. וע' בר"ח בשבועות מ"א: דאית לי' דאפילו בשני עדים אמרינן דמלתא דלא רמיא עליי' אינם זוכרים, הלכך שיטת רבותינו הגאונים דבעינן הודאת הראשונים או שתיקתם' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

לשיטה זו, מה שאמרו בכמה מקומות 'עדים זוממין חידוש הוא' במה שהאמינה תורה לאחרונים – ומה חידוש הוא, והלא אין כאן הכחשה על דברי המוזמין? לכאורה הפירוש שהחידוש הוא שניתן להרגם על סמך הודאתם או שתיקתם, שהרי אילו היו מכחישים לא היו בני מות.

ומצינו כיוצא בזה בגמלא פרחא שבסמוך, שלכמה דעות (רבנו מנחם בתוס' יבמות קטז. ועוד) אם יטענו הגענו מכאן לשם בגמלא פרחא – אין נהרגים, וכיון שלא טענו כן – נהרגים. הרי שעי' שתיקתם באה להם מיתה. ואמנם שם החשש רחוק ביותר, ומ"מ כבר העירו המפרשים מנין לחדש כן והלא 'הצילו העדה' כתיב ויש לנו לטעון עבורם (ע' רמב"ן ועוד) – אך אפשר ששיטה זו סוברת כהגאונים, ומכאן מקורה, וכשם שאילו היו טוענים לא היינו עמכם, היו פטורים, ואעפ"כ עתה ששותקים – חייבים, כמו כן אילו היו אומרים באנו בגמלא פורח – פטורים, ועתה שאינם טוענים כן חייבים.

'דבי ר' ישמעאל תנא: לענות בו סרה עד שתסרה גופה של עדות' – הריטב"א פרש שהדרשה היא מיתור המלה בו – בעצמו של העד. (וע' סנהדרין סד: מחלוקת תנאים אם דרשינן 'בך' – בעצמן).

'מהו דתימא ליחוש לנהורא בריא, קמשמע לן... מהו דתימא ליחוש לגמלא פרחא, קמ"ל' – רוב הראשונים (ע' ריטב"א, ובמש"כ בשם התוס' והרמב"ן. וע' ע' שו"ת מהרי"ק נב, לפני הקטע המתחיל 'ואשר כתב הרב') פרשו שהורגים את העדים ואין חוששים למיעוט חריג זה. [שהרי הולכים אחר הרוב אפילו בדיני נפשות (ריטב"א). ואף על פי שאין הולכים אחר אומדנא (ע' סנהדרין לו: ועוד), יש לחלק שאין אנו באים לחדש מעשה שארע על סמך אומדנא, אלא להפך, אנו מניחים בודאות שהם לא ראו, והאומדנא באה רק לבטל אפשרות רחוקה שראו על ידי גמלא פרחא. עפ"י אילת השחר].

ואולם דעת התוס' שאנץ שאין להורגם, כי שמא באמת באו בגמלא פרחא וכדו', וכוונת הגמרא רק שאין הורגים את הנידון על סמך עדותם, כי אין חוששים לגמלא פרחא ולנהורא בריא, והרי יש כאן ריעותא גדולה בעדות. [ולפי זה יתפרש 'מהו דתימא...' לומר שנוכל להרוג את הנידון, כי אין לבטל עדותם כל שאינם מוכחים בודאות גמורה].

[עיי' בשו"ת אחיעזר (ח"ג טו) שדן אודות שאלת עגונה, שעד אחד העיד שראה ממרחק מסוים שאדם פלוני מוטל שכוב ללא רוח חיים, ולפי ראות עיני היינים אי אפשר לודא ממרחק כזה שהוא אכן מת. ודן שם בשאלה זו מכמה צדדים ובחינות. ובתוך דבריו נגע בסוגיתנו, שמבואר כאן שאין לנו לתלות שבמה שאמרו 'הרגו במזרח' לא דייקו, ובאמת היה זה במערב. אלא אנו מחזיקים אותם לזוממין ושקרנים גמורים, ומחויבים הם מיתה. אך אפשר שזה רק בשני עדים, שאין אנו מניחים ששניהם טעו בין מזרח למערב, אבל עד אחד אפשר שטעה בפרט זה. וכן אפשר שרק בדיני נפשות אמרו בגמרא, שבהם מדייקים יותר. וכן אפשר שיש לחלק בין הזמה להכחשה, שאם למשל שנים אומרים 'בדיוטא

תחתונה' היה כשהלוה פלוני, ושנים אחרים אומרים 'בדיוטא עליונה' – אפשר שאין כאן הכחשה. ע"ש בפרטי הדברים.

ומכל מקום יש חילוק עקרוני בין הנידון בסוגיא, ובין אותו נידון מעיד העד שראהו מת, ולפי הערכתנו אי אפשר שיראה מאותו מקום שלטענתו עמד שם – כי שם אין אנו מחזיקים אותו כשקרן [שמצד זה היה מקום לדון שמה לא דייק בפרט מקום עמידתו, ובאמת עמד במקום יותר קרוב, שהרי אומר שראהו מת וא"א לו לראותו מת ממרחק גדול], אלא שאנו מתרצים דיבורו לומר אכן ראהו מוטל ארצה, אבל ראייה כזו אינה מספקת להכיר שהוא מת, שיהיה בלי זיו ותנועה כלשהו, שזה ניתן לראות רק בקירוב מקום והסתכלות מדוקדקת, ואין לנו הכחשה בדבריו שראהו מרחוק מושכב ארצה. לא כן בנידוננו שאם היו במערב לא היו מסוגלים לראות כלל, לפי הערכתנו, והרי הם מוכחשים במה שאמרו 'הרגו במזרח'. עד כאן מדבריו].

'דבעידנא דקא מסהדי, גברא לאו בר קטלא הוא' – על דברי רש"י כאן שהעירו הראשונים, שמשמע מדבריו שחיוב מיתה הוא כקנס שהמודה בו ייפטר אפילו באו עדים אחר כך – ע' במובא לעיל ב: מהגר"א נבנצל שליט"א. וע"ע: מהר"ן חיות; זכר יצחק ח"ב מז,ה; אבי עזרי סנהדרין יח,ו ועוד.

(ע"ב) 'אמר ליה: שמעת מילי מבר נפחא ולא אמרת לי משמיהו?' – ור' אלעזר, אפשר שלא שמע ממנו שמועה זו בשעה שאמר. או אפשר שלא חשש להזכירו כי סמך שהכל יודעין שדבריו המה דברי ר' יוחנן רבו (ריטב"א. וכן אמר רבי יעקב בר אידי לרבי יוחנן (בירושלמי ברכות ב,א) שהקפיד על כך שרבי אלעזר אינו אומר שמועות בשמו – שהכל יודעים שהוא תלמידו ושמועותיו של רבי יוחנן הן). ע' מש"כ בסנהדרין כו על דרכו של ריש לקיש בהקפדה על עמעום כלשהו בגילוי כל הפרטים ובמדת האמת.

'... לעשות לאחיו – והרי אחיו קיים' – הריטב"א הוכיח שהמלה 'אחיו' משמעה גם לאחר מיתה, אלא עיקר הדרש הוא מכאשר זמם ואין עונשין מן הדין (כבסמוך). ולרווחא דמלתא נקטו כאן דרשת 'לאחיו', כמו שמצינו כזאת בהרבה מקומות (ע' ציונים רבים כיו"ב בסנהדרין נד).
[לדבריו צריך לפרש מה שלמדו (בסנהדרין י) מ'זנקלה אחיך לעיניך' שצריך להקפיד על הנלקה שלא ימות באמצע המלקות, לא מתיבת 'אחיך' דרש (כפשט לשון רש"י), אלא ממשמעות הכתוב 'זנקלה אחיך' משמע שהוא חי בשעת המכה או לאחריה, שהמת אין בו קלון].

לעומת זאת יש מן האחרונים שנסתפקו לומר, אפילו אם מת הנידון על מטתו בתוך כך, שוב אין אני קורא בו לאחיו, והעדים פטורים (ע' בתומים ובהגהות ברוך טעם לה; שירי קרבן על הירושלמי סנהדרין יא ד"ה מקדימין; הגהות פורת יוסף).

ויש מי שכתב שהדבר תלוי אם הוא חי או מת בשעת גמר דינם של העדים; שאם מת אחר שנגמר דינם למיתה – נהרגים, שגדר הדין להצריך 'אחיו קיים' ענינו משום שמיתת עדים זוממים שונה משאר מיתות שבתורה, שאינה חיוב מיתה שחייב אדם לשמים אלא כחיוב כלפי זה שהעידו עליו שקר [ואע"פ שבפועל לא עשו לו כלום, אבל הלא נגמר דינו למיתה, נמצא שעשאוהו ל'גברא קטילא'], וכשם שבחיובי ממון אין בית דין דנים ולא נזקקים לקבלת עדות, ללא תביעה, כדכתיב כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל המשפט ושפטו, כמו כן בעונש עדים זוממין צריך תביעה נגדית, וכשמת הנידון ואין תביעה – פטורים (עפ"י בית ישי קט,ג. ע"ש בהרחבה).

'הרגו – אין נהרגין' – פסק הרמב"ם (עדות כ,ב), שאף על פי שלענין עדות מיתה אמרו 'הרגו – אין נהרגין', אם העידו לחייב מלקות וכבר הלקוהו – לוקים. [ויש מצדדים שאפילו בעדות מיתה, אם הרגו – לוקין משום 'לא תענה'. עפ"י פני יהושע; מנחת חינוך תקד; חזון איש ב"ק יח,יב]. ופרשו דבריו בדרכים שונות. ע' פני יהושע; צל"ח; שו"ת רעק"א קעו; נתיבות המשפט א,ג; חזו"א שם; חדושי הגר"ח מברסקי עדות כ; שו"ת אגרות משה חו"מ ח"א יב; קהלות יעקב מכות א,ו.

'בת אביו ובת אמו מנין, תלמוד לומר... אין עונשין מן הדין' – אף על פי שבת אביו ואמו גם היא נכללת ב'בת אביו', ואין צריך להביאה ב'דין'? יש לפרש שאילו לא כתוב במפורש היה במשמע למעט בת אביו לבדה ובת אמו לבדה, לכך צריך 'קל וחומר' שלא למעט, וכיון שאין עונשין מן הדין צריך מקרא מפורש (עפ"י תוס' בכורות יד: וע"ע בשפת אמת זבחים קו: ובמובא ביוסף דעת שם. וצ"ע).

'אין מזהירין מן הדין' – ע' במובא להלן יז:

'חייבי מלקיות מנין... חייבי גליות מנין' – לשיטת רש"י ותוס' ורוב המפרשים (וכן פסק הרמב"ם, עדות רפ"כ), מפורש כאן שגם חיוב המלקות של עדים זוממים שהעידו על חיוב גלות – אינו קיים אלא בשנגמר הדין על פיהם [ואף על פי שהמלקות באות על עבירת 'לא תענה' והרי לאו זה עוברים תיכף בשעת הגדת העדות, אך כיון שאין ראוי ללקות עליו משום שאין בו מעשה וניתן לאזהרת מיתת בית דין, אלא שגילה הכתוב בוהצדיקו... והרשיעו... הלכך אין מרבים אלא לאחר גמר דין בדומה לשאר הזמה. ואפשר שגם מן הכתוב משמע כן, שכבר הוחלט דינו בבית דין. עפ"י חזון איש ב"ק יח,יב].

וכבר העירו על דברי מנחת חינוך (לו) שהסתפק בדבר. ויש שצידדו לחלק בין חיוב גלות לעדות בן גרושה, שבוה האחרון אין צורך בגמר דין מאחר ואין כאן חלות חיוב כלל, אלא היא עדות על מציאות, ופסק הב"ד אינו אלא כבירור בעלמא, כשאר שאלות איסור והתר, ואינו יוצר דין (ע' בחדושי הגר"ח על הש"ס; אילת השחר ועוד. ובספר אפיקי ים (ח"א מ) צדד בדבר [ולא נחית לסברא האמורה] וכתב שמסתבר להשוותם).

ואולם רבנו חננאל פרש שהנידון כאן אינו מוסב על ענין זה כלל, אלא על מה שאמרנו 'אין עונשין מן הדין', מנין שגם בחייבי מלקיות וגליות אין עונשין מן הדין.

לפירוש זה יש מקום לומר שלמלקות בעדות גלות ובן גרושה ודומיהם, אין צריך גמר דין. וכבר דנו חכמים אחרונים על כל שאר הלכות הנוגעות לדין הזמה, האם הן קיימות במלקות ד'לא תענה'. ושאלה זו נוגעת גם בגדרי חיוב זה, אם ענינו כשאר לאוין או הוא כדין עונש 'כאשר זמם', כנוכר בתחילת המסכת. ע' בזה באור שמח עדות יח; חזון איש ב"ק יח,יב; קהלות יעקב א; שו"ת אגרות משה חו"מ יב; אבי עזרי (קמא) עדות כ,ה, ועוד.

'אראה בנחמה אם לא שפכת דם נקי' – יש שואלים והלא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, צדיקים עצמם לא כל שכן (חולין ה: וע"ש בתוס' ובשבת יב: ופסחים קו: ושאר דוכתי) וכיצד ארע ששפך החכם הגדול דם נקי?

והתירוץ הנכון בזה שאותו אדם – רשע היה, ומחויב מיתה (חדושי הרמב"ן [וכיוון לזה בשפת אמת חגיגה טז, ע"ש]. כענין הוה כתב הרמב"ן בפירושו לתורה (שופטים יט, יט. ומובא להלן) בענין 'הרגו – אין נהרגים').

והתוס' (בחגיגה טז:) תרצו שלא אמרו אין הקב"ה מביא תקלה לצדיקים אלא בענין אכילת איסור, שהוא גנאי לצדיק ביותר.

[ונראה מסברא שהריגת נקי הוא גנאי יותר מאכילה (ערמב"ם הל' רוצח ז, יד), אך סוברים התוס' כסברת הרמב"ן שודאי היה

אותו אדם מחויב מיתה לשמים, ומכל מקום סברו כיון שלפי משפט בני אדם אינו מחויב מיתה, הרי זו תקלה לצדיק שהרגו, ועל כך תרצו שגנאי זה אינו כאכילה].

'אראה בנחמה...' – התוס' (בהגיגה) פרשו על נחמת ציון וירושלים [דלא כפירוש רש"י על מיתת בניו]. והעיר מהרש"א, אף על פי שבימיו עמד הבית על תלו – גאולתם לא היתה שלמה והזקקו לנחמה על חורבן הבית הראשון שהרי לא חזרה מלכות בית דוד, וגם כמה דברים שהיו בבית הראשון לא היו בשני. הדברים תואמים עם מה שכתב החתם-סופר בתשובה (ח"ו פד) שאף בימי בית שני שהיתה מלכות לישראל בארץ, מלכות החשמונאים ומלכות הורדוס, התפללו על צמיחת קרן דוד ושלטון בית יהודה. וגם כשלא חסרו דבר מבחינה גשמית, 'לא לאכול מפריה ולשבוע מטובה אנו צריכים, שיחשוב המערער שאם נמצא כזה בארצות העמים לא צריכים לארץ ישראל ובית המקדש, חלילה, לא על חיים המדומים האלו אנו שופכים שיחנו ומצפים בצפייתנו כל ימינו'.

'להקיש שלשה לשנים' – בצד הביאו גי' מהרא"ש להקיש שנים לשלשה. ואולי י"ל דשתי הגירסות פליגי אם החלישה התורה כח עדים מרובים לעשותם כמועטים, או האלימה כח המועטים להיות כרבים. ונפ"מ בהצטרף בירור אחר, כגון חזקה אין אדם פורע תוך זמנו, דאם החלישה התורה כח המרובים תוכל החזקה להכריע, ואם האלימה כח המועטים לא תוכל החזקה להכריע. וע' שו"ת רעק"א קל"ו וקל"ז (מהגר"א נבנצל שליט"א).

לכאורה היה נ"ל שאפילו אם ננקוט שהחלישה תורה את כח המרובים, י"ל שהוא הדין לחזקה ושאר ראיות, שכחם פחות מעדים, לא יועילו כנגד שנים. ועוד, מניה וביה מוכח, כי הלא בכל מקום הולכים אחר רוב דעות, ועל כרחנו שכאן אמרה תורה שבמקום עדות אין דין רוב כלל, וכמו שהאריך בזה הגר"ח הלוי בספרו – גירושין יב, כא. וצ"ע.

ענינים וטעמים

'לא הרגו – נהרגין, הרגו – אין נהרגין... ולא קל וחומר הוא? אמר לו: לימדתנו רבינו שאין עונשין מן הדין' –

אם כי מצד הסברא הפשוטה היה הדין שאם הרגוהו – ודאי נהרגים, אין הדין כן. וכבר נתנו חכמים ראשונים ואחרונים, טעמים שונים בדין זה:

אלו הם דברי הרמב"ן (דברים יט, ט): 'הטעם בזה, בעבור כי משפט העדים הזוממין בגזרת השליט, שהם שנים ושנים – מה ראית שתאמין לאחרונים ולא לראשונים? אלא שכך גזר הקב"ה. והנה כאשר אירע המעשה שיבואו שנים ויעידו על ראובן שהרג את הנפש, ויבואו שנים אחרים ויזימו אותם מעדותם, צוה הכתוב שיהרגו הראשונים, כי בודאי לזכותו של הנדון אירע המעשה, שהוא נקי וצדיק, ושקר ענו בו; שאילו היה רשע בן-מות, לא הצילו ה' מיד בית דין, כאשר אמר **כי לא אצדיק רשע** (שמות כג). אמנם אם נהרג ראובן – נחשוב שהיה אמת כל אשר העידו עליו הראשונים, כי הוא בעונו מת. שאילו היה צדיק, לא יעזבונו ה' בידם, ולא ירשיענו בהשפטו. ועוד, שלא יתן ה' תקלה כזו ביד שופטי ישראל הצדיקים העומדים לפניו, לשפוך דם נקי; כי המשפט לאלקים הוא, והוא עמהם בדבר המשפט. והנה זו מעלה והבטחה גדולה לשופטי ישראל. והוא שהכתוב אומר בענין ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' – כי הוא המנחה הדיינים בדרך אמת' (ע"ע: אוהב ישראל (ירושלים תשנ"ג) עמ' שנה).

באופן אחר, טעם ל'כאשר זמם ולא כאשר עשה' ולהאמנת העדים השניים וב'עמנו הייתם' דוקא

–

כי הנה כל אדם יש לו אוהבים ושונאים; וכאשר שתי כתי עדים מכחישות זו את זו, זו אומרת הרג, וזו אומרת לא הרג – אפשר שהללו משקרים בשביל שנאתם לו, או אפשר שהללו משקרים מפני אהבתם לו. ואולם כשבאים השניים ואומרים לראשונים: 'עמנו הייתם' – רגלים לדבר שאמת בפייהם, שאילו חפצו רק להציל הנדון לאהבתם אותו – הרי יפה להם יותר להכחישם בגוף המעשה ולומר 'לא כך היה', שאז אפילו יבואו עוד מאה ויעידו על הנדון – יינצל על ידי הכחשתם, ולמה זה יעידו על השניים הללו ועדיין אפשר שיהרג הנדון ע"י אחרים שראו את המעשה? ועוד, מה להם ליכנס לסכנה זו לומר 'עמנו הייתם במקום אחר' בעוד שהשניים יודעין זה בזה כי לא אמת הוא, ואף יכולים להוכיח שקרם על פניהם; –

שמה תאמר לא מאהבת הנדון מעידים השניים, אלא מחמת שנאה לעדים הראשונים רוצים להרגם כ'עדים זוממין' – אם כן למה זה להם להציל יחד עם זאת את הנדון החייב מיתה בדין, והלא נקל להם להעיד על אלו (על כל אחד בנפרד) שחללו השבת בזמן פלוני או עבדו ע"ז וכו'.

לפיכך הדבר נוטה שעדותם אמת. והראשונים – משנאה לנידון העידו; –

אכן, אילו כבר נהרג הנדון, שוב יש לנו לחוש שאלו השנים אוהבי ההרוג הם ובאו לנקום נקמת דמו מאלו ויחד עם זאת לטהר שמו מפגם אותה עבירה, ושוב הרי הם ככל עדים המכחישים אלו את אלו שאין ידוע למי להאמין (עפ"י רד"צ הופמן ומשך חכמה. מובא בספר הפרשיות שופטים).

ויש שבארו טעם אחר בדברי; שאם הרגוהו, אין ראויה להם כפרה אף לא במיתת בית דין, הלכך אין נהרגים (וזהו הטעם לכך שאין עונשין מן הדין, לדברי המהרש"א בסנהדרין, כי שמה דוקא לרוב חומרתו לא יועיל לו העונש לכפר. (ע' במובא בסנהדרין עו). וכן כתבו הראשונים לענין מעביר כל זרעו למולך שאינו נהרג. – ע' סנהדרין סד. וכענין זה אמרו בתחילת המסכת 'היא הנותנת הוא שעשה מעשה במויד לא ליגלי כי היכי דלא תיהוי ליה כפרה...').

וע"ע טעמים וגדרים נוספים בדין עדים זוממין, במובא בב"ק עב ובסנהדרין כז.

דף ו

'הכי אמרינן להו, למיחזי אתיתו או לאסהודי אתיתו...'. – נחלקו הראשונים בדבר; יש אומרים שאין עדים פסולים פוסלים השאר בשנתכווננו להעיד תחילה, אלא אם לבסוף באו והעידו בבית דין, אבל בראיה לבד לא פסלו.

ואף על פי ששאלו 'הרוג יציל' והלא אינו בא להעיד – אכן תחילה היה סבור הש"ס שאפילו בראיה לבדה פוסל את השאר, אבל לבסוף תרץ 'במקיימי דבר הכתוב מדבר' – כלומר רק אם בא לב"ד להעיד ולקיים, רק אז פוסל את השאר (כן היא שיטת התוס' והרא"ש. וכן נראה דעת הרמב"ן הרשב"א והר"ן).

ויש סוברים שאפילו בראיה לבדה, פוסל הקרוב או הפסול את כל העדים האחרים, כל שנתכוין להעיד [ויש מפרשים שתלוי בכוונת הכשרים, אם דעתם להעיד עם הפסול או בלעדיו], וכפשוט המושג שלא הזוכר בה כלל שבאו הפסולים להעיד, וכמו שאמר רבי 'מה יעשו שני אחין שראו באחד שהרג את הנפש' – משמע גם אם לא באו שניהם להעיד בב"ד (כן היא שיטת הרמב"ם, הרמ"ה, רש"י, רשב"ם. וכן נקט הש"ך (לו סק"ח) לעיקר, וכתב שכן מורה פשוט הדברים מהמשנה ומהגמרא. ואולם בספר זכר יצחק (יג ט) כתב לדחות ראיותיו,

- ג. הנודר או נשבע בשם אלהים אחרים – מבואר בסוגיא בסנהדרין (ס) שלחכמים אינו לוקה משום שאין בו מעשה אלא דיבור, ולרבי יהודה לוקה. ובוה פסק הרמב"ם (עכו"ם ה,י; סנהדרין יט,ד) שלוקה (וכ"ה בשלחן ערוך יו"ד קמז,א). והראב"ד השיגו, שהרי הלכה כחכמים.
- ג. החזקת הגוף במצב שונה ממצבו הטבעי, כגון תפיסת דבר בחזקה או הטיית ראש וכד', באופן שאילו ירפה כחו, יחזור האבר ממילא למצב הרגיל – נחשבת כמעשה ולוקים על כך (ע' חו"א לקוטים כג, לענין סיוע הניקף בהטיית הראש).
- ד. לאו שאפשר לעבור עליו על ידי עשייה ועל ידי אי עשייה; יש אומרים שלוקים עליו אפילו כשלא עשה מעשה (כן צידד במגיד משנה שכירות יג,ב לענין חסימה בקול). ויש אומרים להפך, אפילו כשעשה מעשה אין לוקים עליו (ע' בספר החינוך קיג [וע"ש ובמנחת חינוך שמה שמו ובלאו ד'לא תשחט']. ואולם לענין חסימה בקול מבואר בחינוך שלוקה, ואפשר שלדעתו תלוי באופי הכללי של הלאו. או מפני שבדיבורו נעשה שינוי במציאות, והרי זה כתמורה – עתוס' שבועות כא.]. ועוד. ונראה שכן היא דעת הערוך המובא בתוס' כאן (ד"ה הא) לענין מקיים כלאים). ויש אומרים שאם עבר במעשה לוקה ואם שלא במעשה אינו לוקה (תוס' כאן; וע' ע' תוס' פסחים סג רע"ב ועוד). ע"ע: ירושלמי שבועות ג,ג; תוס' גזיר יז. ובהגהה; משנה למלך יסודי התורה ה,ח ד"ה ודע דאחר; שער המלך חמץ א; מנחת חן ה,ג; דבר שמואל פסחים כד: אות ג.
- ה. לאו שאיסורו משום אי עשייה, אבל כדי לעבור עליו צריך לעשות מעשה; כתב הרמב"ם (הגיהא א,א): הבא לעזרה ולא הביא קרבן, אינו לוקה משום 'לא יראו פני ריקם' שהרי לא עשה מעשה. ומאידך פסק (קרבן פסח א,ה) שהשוחט את הפסח על החמץ – לוקה, וכן המקריב קרבן בלא מלח – לוקה (איסורי המזבח ה,יב). ובשפת אמת (פסחים סג) כתב שצ"ל ששונה בראיה שיש תשלומין לקרבן, לכך נחשב 'אין בו מעשה', אבל במקום שלאחר מעשה העבירה אין לו תקנה, נחשבת השחיטה על החמץ או ההקרבה ללא מלח מעשה איסור.
- ויש מחלקים שתלוי הדבר באופן שנאמר הלאו בתורה; אם האיסור נאמר על המעשה כגון 'לא תשחט', או על המניעה – 'ולא יראו פני ריקם' [והקרבה בלא מלח שאני, שכיון שלא נעשית ההקרבה כתקנה, אין שם קרבן עליו, נמצא שעשה מעשה איסור] (ע' אמרי בינה או"ח א. וערמב"ם (גולה א,ט) שאין לוקין ע'לא תחמד' מפני שאין בו מעשה, הגם שלא נגמר האיסור אלא בנטילת החפץ, וכמו שהשיג הראב"ד, אך עיקר האיסור לדעתו הוא החמדה וההשתדלות ליטול החפץ (ע' מ"מ). וע"ע תוס' גזיר סע"א לענין מלקות בשהיית גזיר בבית הקברות ובמפרשים שם. וע' סנהדרין סה לענין חטאת בידעוני. וע"ע שאג"א לב.
- ה. לחכמים, אזהרה לעדים זוממים מלא תענה ברעך עד שקר. ולרבי מאיר, אזהרתם מהאמור בפרשה והנשאים ישמעו ויראו ולא יספו לעשות עוד כדבר הרע הזה בקרבך.

דף ה

- ט. א. מנין שמשלשין בממון ואין משלשין במלקות?
 ב. מנין שאין העדים נעשים 'זוממין' עד שיזימום בעצמם?
 ג. מנין שאין העדים נענשים אם לא נגמר הדין על פיהם?
 ד. מנין שאין העדים נענשים אם כבר בוצעה עדותם לנידון?
 ה. מנין ששנים מזימים שלשה, ואפילו מאה?

א. לדברי אביו נלמד בגזרה שוה רשע רשע מלקות ממיתה, שאין מלקות למחצה, הלכך כל עד לוקה ארבעים. מה שאין כן בממון שישנו לחצאין, כל עד משלם מחצה. ולרבא, אין משלשין במכות משום שצריך לקיים בעד כאשר זמם לעשות לאחיו. אבל ממון מצטרף בין שניהם, שהרי קיבל הלה מה שרצו להפסידו.

ב. אין העדים נעשים זוממים עד שיוזמום בעצמם, לומר לא הייתם באותו מקום שאתם אומרים. רב אדא אמר: מוהנה עד שקר העד שקר ענה – עד שיושקרו גופם של עדים. דבי ר' ישמעאל תנא: לענות בו סרה. (סרה' – עדות המוסרת, שהוסרו משם (רש"י). והרישב"א פרש: מיתור המלה 'בו'). יש מהגאונים מפרשים 'עד שיוזמו את עצמן' – שידו המוזמים לדברי המוזמים.

ג. אין העדים נהרגים עד שייגמר הדין על פיהם (נפש בנפש). וכן כשמעידים על חיוב מלקות, אינם לוקים כל שלא נגמר הדין על פיהם (גזרה שוה מחייבי מיתות) וכן הדין בעדים שהעידו על גלות, אינם לוקים אלא אם נגמר הדין על פיהם (כפרש"י ותוס'. וכן פסק הרמב"ם רפ"כ מהלכות עדות).

א. יש שחככו לומר [שלא כפשט הדברים ומשמעות דברי הרמב"ם] שמא בעדות מיתה, ילקו העדים משום 'לא תענה' כשהוזמו קודם גמר דין. וכן בעדות בן גרושה ובן חלוצה. (ע' מנחת חינוך לו; אפיקי ים ח"א מ. ולפרוש רבנו חננאל בסוגיא, אין מבואר כאן כלל דין מלקות קודם גמר דין).
 ב. דוקא לענין עונש המוזמים צריך גמר דין, אבל לענין חידוש התורה שמאמינים למוזמים, אין חילוק בין נגמר הדין ללא נגמר, שאפילו הוזמו קודם גמר דין נפסלים לכל עדיות שבתורה (חזון איש ב"ק יח, יב עפ"י תוס' סנהדרין ה: ורמב"ם עדות כ, א).

ד. הרגו את הנידון – אין העדים נהרגים [שלא כדברי הצדוקים שהיו אומרים אין העדים נהרגים עד שיהרג] שנאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו – עדיין אחיו קיים. (יש מי שפירש שעיקר הלימוד הוא מכאשר זמם ולא כאשר עשה). ואין ללמוד ב'קל וחומר' להענישם – שאין עונשים מן הדין.
 א. לדברי הרמב"ם (עדות כ, ב) בעדות מלקות לוקים העדים אפילו כבר הלקו את הנידון. ויש מי שצדד שאפילו בעדות מיתה, כשהרגו את הנידון – לוקים העדים משום 'לא תענה' (ע' מנחת חינוך תקכד).

ב. בממון, כתבו כמה ראשונים שלעולם העדים הזוממים משלמים, גם כאשר יצא הממון מידו של זה שהעידו עליו (ערמב"ם עדות כ, ב; תוס' ריש ב"ק). ויש חולקים (ערישב"א).

ה. על פי שני עדים או שלשה עדים – הקיש שנים לשלשה, מה שלשה מוזמים את השנים אף השנים יוזמו את השלשה. ומנין אפילו מאה תלמוד לומר עדים. ולדברי רבי עקיבא לא הוצרך ללמדנו זאת, שהרי השנים כשרים לכל עדויות (רש"י).

י. מה הדין במקרים הבאים?

א. העידו שנים: במזרה בירה (בנין גדול) הרג פלוני את הנפש, ובאו שנים ואמרו, והלא עמנו הייתם במערב בירה באותה שעה.

ב. אמרו: בבקר של יום פלוני הרג, ובאו שנים ואמרו: והלא בערבו של אותו יום עמנו הייתם במקום מרוחק.

ג. עדים שהעידו לחייב אדם והוזמו, וגם לפי דברי המוזמים חייב הנידון אותו דבר.

א. באו שנים ואמרו במזרח בירה הרג פלוני את הנפש, ובאו שנים ואמרו הלא במערב בירה עמנו הייתם – אם לפי ראות עיני בית דין ניתן לראות ממערב הבירה את ההריגה שבמזרח – אין כאן הזמה, ואם לאו – הרי אלו זוממים, ואין חוששים שמא ראיית העדים מיוחדת, לראות במרחק יותר מכל אדם. לדעת רוב הראשונים – העדים נהרגים. ויש חולקים.

ב. באו שנים ואמרו: בסורא, בבוקרו של יום, הרג פלוני את הנפש. ובאו שנים ואמרו, הלא עמנו הייתם בערב בנהרדעא; אם ניתן להגיע מכאן לשם מבוקר לערב – אין כאן הזמה, ואם לאו – הרי אלו זוממים, ואין חוששים לגמל פורה שהביאם. וכתבו כמה ראשונים שאם טענו כן, שבאו בגמל פורה – אינם נהרגים. ויש חולקים.

ג. עדים שהעידו לחייב אדם והוזמו, ואף לדברי העדים המזימים נתחייב הנידון באותו דבר בזמן אחר; אם לפי דברי המזימים, באותה שעה שהעידו הראשונים כבר היה מחויב בדבר – הראשונים פטורים מעונש, שהרי כשהעידו באו לחייב אדם מחויב ולא הפסידוהו כלום. אבל אם לדברי האחרונים לא חויב אלא לאחרי מכן – העדים הראשונים חייבים. וקביעת שעת החיוב משתנה לפי סוג החיוב; במיתה ובקנס, שעת גמר הדין בבית דין היא השעה המחייבת [הלכך רק אם לדברי האחרונים כבר נגמר דינו בבית דין קודם עדות הראשונים, נפטרו הראשונים]. ואילו בחיובי ממון רגילים – שעת המעשה המחייב היא השעה הקובעת, אף קודם העמדה בדין (אם משום שקרוב לודאי שיבואו עדים ויעידו לחייבו (תוס') אם משום שבממון החיוב מתחיל משעת המעשה, משא"כ בקנס ובמיתה החיוב חל רק בשעת גמר הדין. עפ"י תרומת הכרי (תז).

יא. א. עדים שהזימו כת עדים, וכשבאה כת אחרת להעיד הזימו גם אותה, וכן בשלישית – האם הם נאמנים? ב. מי שהביא עדים והוכחו בדיקוּתם, חזר והביא עדים, והוכחו אף הם – האם נאמין מעתה לעדים נוספים שיבואו להעיד לו?

א. לדברי תנא קמא, נאמנים העדים להזים אפילו מאה כתות עדים שבאו להעיד זו אחר זו. ולדברי רבי יהודה, יש לנו לחוש שמא שקרנים הם, ואין הורגים אף אחת מן הכתות שהוזמו. הלכה כתנא קמא שלעולם נאמנים העדים בהזמתם, אפילו הזימו מאה כתות זו אחר זו (רמב"ם עדות כ; טור חו"מ לח).

ב. מעשה באשה אחת שהביאה עדים והוכחו על ידי בית דין בבדיקתם (רש"י ועוד. ויש מפרשים שהוכחו ע"י עדים אחרים. והרמב"ם כתב אפילו הוזמו), חזרה והביא אחרים והוכחו גם הם, ובאה עם כת עדים נוספת, אמר ריש לקיש: הוחזקה זו להביא עדי שקר, הלכך אין לקבלם. ואין כן דעת רבי יוחנן ורבי אלעזר. [ובארו בגמרא שמחלוקת זו אמורה הן לחכמים הן לרבי יהודה הנ"ל]. הלכה כרבי יוחנן ורבי אלעזר (רמב"ם עדות כב, ה; חו"מ לא, ד). ואולם בשטר שקרא עליו ערער הדין שונה (פוסקים).

דפים ה – ו

יב. א. אלו נפקותות תלויות בהגדרת העדים ככת אחת [עדות אחת] או כשתי כתות? ב. לפי מה נקבעת ההגדרה הנ"ל?

א. אין העדים נעשים 'זוממין' (לענין עונש) עד שתזום כל הכת המעידה עדות זו. הקיש הכתוב שלשה לשנים, מה שנים אינם נהרגים עד שיהיו שניהם זוממים (והנה עד שקר העד – וכל מקום שנאמר 'עד' הרי כאן שנים. רש"י), אף שלשה. וכולם נענשים (שנים עדים או שלשה – הוקשו להדדי). ואם הן שתי כתות והזומה אחת מהן – אותה הכת נענשת כדין עדים זוממים, והעדו מתקיימת בשאר. ועל כן יש נפקותא לענין זה בהגדרתה של ה'עדו' (= הכת).

יש מצדדים שרבי עקיבא חולק וסובר שהמוזמים נהרגים אעפ"י שלא הזומה כל הכת, שאין להקיש שלשה לשנים לענין זה שהרי השנים זממו ויש כח בידיהם להרוג בפני עצמם (עתוס' סנהדרין ט. ד"ה לא). ואין כן דעת רש"י (כ"ג מפירושו במשנה וכו' בסנהדרין מא:). נפקותא נוספת – לענין נמצא אחד מן העדים קרוב או פסול, שבטלה כל העדות, וכדלהלן.

ב. עדים שהעידו כאחת – הרי הם כת אחת. ולא דוקא העידו כאחת ממש, אלא כל שנגמרה עדותו של זה ובתוך כדי דיבור בא חברו והעיד, אפילו הם מאה – הרי זו עדות אחת, אבל לאחר כדי דיבור – הרי כאן שתי עדויות (ודין זה נכון הן לר"ש הן לרע"ק. עתוס' סנהדרין ט. ד"ה לא).

א. התוס' נקטו שזה אמור רק לענין דין הזומה [שלפי האמת לא ראו המעשה ורק ההגדה בבית דין מצרפתם], אבל לענין נמצא אחד מהם קרוב או פסול, אין הדבר תלוי בהגדה בב"ד אלא כיון שראו המעשה ואחר כך העידו בב"ד, אפילו העידו בזה אחר זה – הרי זו עדות אחת. ויש חולקים (כן נראה לכאורה מסתימת פרש"י כאן. וכן כתבו בתוס' סנהדרין לא. לתירוץ אחד). ולדעת כמה ראשונים, אפילו עד הרואה שלא העיד אח"כ בב"ד – פוסל בשנמצא קרוב או פסול, כל שכיוונו מתחילה להעיד (כדלהלן).

ב. שיעור 'תוך כדי דיבור' בכדי נתינת שלום תלמיד לרבו (כן אמרו בגמרא כאן וב"ק עג), 'שלום עליך רבי' (רשב"ם ורמ"ה ב"ב קט; רש"י ורא"ש שבועות לב; רא"ש ב"ק עג; רמב"ם שבועות ב, יז ועוד). ויש אומרים 'שלום עליך רבי ומורי' (שטמ"ק נויר כ מר"ת. וכן לשון הט"ז באו"ח רו סק"ג. וכן נקט פרי מגדים תפ"א בא"א. ולהלכה כתב במשנה ברורה (רו סק"ב ושעה"צ) להכריע כרוב הפוסקים 'שלום עליך רבי' ודלא כהט"ו. וצ"ע במש"כ המשנ"ב רסו סק"ט).

עדים שראו מעשה בנפרד, בין בזמן אחד בין בזה אחר זה, ואין אחד מהם רואה את ראיית העד(ים) האחר(ים) – הרי אלו שתי עדויות [בדיני נפשות] כדלקמן. ואם מקצתם רואים אלו את אלו, או שאלו ואלו רואים את המתרה או המתרה רואה אותם – הרי כולם נחשבים כת אחת.

דף ו

יג. א. נמצא אחד מן העדים קרוב או פסול, מה דין העדות כולה?

ב. מהי 'עדו המיוחדת' ומה דינה?

ג. האם העדים בעצמם צריכים להתרות ברוצה או די בהתראה מפי זר כדי לחייבו? האם מועילה התראה מפי הנרדף עצמו?

ד. עדים המדברים בלשון שאין הדיינים מכירים בה – האם כשרים להעיד ע"י מתורגמן?

א. נמצא אחד מהעדים קרוב או פסול – עדות כולם בטלה. כן דרש רבי עקיבא מהקש הכתוב שני עדים לשלשה, ואפילו הם מאה (עדים). ות"ק אינו חולק על דין זה (ר"ן). ויש מי שצדד לומר שחולק. ע' בחדושי הר"ן סנהדרין ט. ורבי יוסי ורבי נחלקו אליבא דרע"ק – כלשון הגמרא בסנהדרין שם).